
Руслан Підставка
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу,
НЗ «Замки Тернопілля»
м. Збараж

ДО ПИТАННЯ СПОРУДЖЕННЯ ЗАМКОВОГО ПАЛАЦУ ЯЗЛОВЦЯ: ІКОНОГРАФІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

В статті проведено історіографічний та іконографічний аналіз матеріалів стосовно виникнення і розбудови замкового палацу у с. Язловець Бучацького району Тернопільської області. Запропоновано гіпотези часу перетворення Нижнього замку Язловця у палацовий комплекс. Встановлено імовірних авторів та фундаторів будівництва Язловецького палацу

Ключові слова: замок у Язловці, Язловецький палац, Станіслав Понятовський, Нижній замок у Язловці, етапи спорудження замку у Язловці.

Дослідження історії зародження, розвитку та занепаду оборонної, житлової та сакральної архітектури м. Язловець Бучацького району Тернопільської області є важливим елементом визначення етапів розвитку мурованого будівництва не тільки цього, колись славного, містечка, а й Поділля взагалі. Цьому питанню приділялася увага, як зарубіжних дослідників (С. Баронч [9], М. Бжишкян [1], В. Григорян [3], О. Осіпян [5], О. Халпахчян [8]), так і українських вчених (Я. Дашкевич [4], М. Гайда [2], О. Рибчинський [7], Р. Підставка [6]).

Особливої уваги заслуговує праця польського архітектора Богдана Гверкена «Замок Язловецький», яка була розпочата у 1936 (архітектурні обміри) – 1937 (археологічні дослідження) роках, як майбутня монографія докторської дисертації з архітектури. Окреме дослідження по історії замку у Язловці в цей же період проводив др. А. Чоловський, однак війна завадила творчому контакту цих дослідників. Довоєнні матеріали досліджень Б. Гверкена у більшій частині (щоденники, повні обміри замку, комплекти фотознімків про основні етапи робіт) були втрачені в 1944 р. під час, так званого, Варшавського повстання. Однак, після доопрацювання матеріалів автором 1 липня 1949 року була успішно захищена докторська дисертація, а у 1960 році у Варшаві накладом 1000 примірників вийшла монографія «Zamek Jazłowiecki» [10]. Така увага до цієї праці (єдиної у своєму роді по замках Поділля) продиктована тим, що саме її постулати лягли в основу написання даної статті, яка присвячена проблемі датування і часу зародження замкового палацу Язловця в межах, так званого, Нижнього замку. Встановлені Б. Гверкеном основні періоди та етапи будівництва Язловецької твердині не викликали сумнівів у науковців-«фортифікаторів», адже кожна гіпотеза автора підтверджувалася археологією, джерелами, замками-аналогами тощо. За матеріалами Б. Гверкена можна виділити ряд будівельних періодів у спорудженні замку у селі Язловець Бучацького району на Поділлі. Першим протозамком дослідник вважає нерегулярний видовжений п'ятикутник (980 м²) з квадратною баштою-донжоном в гострому західному наріжнику. Автор, на основі ряду готичних архітектурних елементів, продатував ці укріплення кінцем XIV ст. Башта, на його думку, є старшою і представляє «дещо раніший» будівельний період. Богдан Гверкен в силу об'єктивних причин не наводить час спорудження цієї оборонно-дозорної вежі, яку на той час можна було вважати донжоном, через існуючу на той час в польській історіографію традицію, яка твердила, що муроване оборонне будівництво розпочалося на зазначеній території лише з часу Казимира Великого, тобто середини XIV ст. Але за матеріалами ряду дослідників (П. Раппопорт, І. Могитич, О. Пламеницька) на території сучасної України, Білорусі і східних територій Республіки Польща відомі муровані укріплення у вигляді одиноко стоячих веж-донжонів, зокрема, так званих, «волинських стовпів», що відносяться до кін. XII – другої половини XIII ст. (Холм, Столпье, Білавіно, Кам'янець-Литовський). Ці вежі, в більшості випадків мали округлу чи овальну форму, іноді прямокутну чи квадратну. Виходячи з вище наведеного, можна припустити,

що «Язловецький донжон» належав до саме такого типу оборонно-дозорних веж, споруджених на Пониззі в період Данила Романовича по периметру кордонів князівства.

В кінці XIII – на початку XIV ст. вежа в Язловці (навколо північно-західної та південно-західної стін) була обмурована мурами, вище наведеної п'ятикутної форми. До північної сторони протозамку примикав житловий будинок з криницею, в північно-західній стіні брама. З заходу захищений скелястим урвищем, зі сходу – широким (11 м), проритим впоперек мису, ровом.

В XV ст. до існуючого замку зі східного боку прибудовано оборонні мури нового «дзеркального» дитинця (1180 м²), теж видовженого і п'ятикутного в плані з квадратною баштою в східному наріжнику. До східної стіни первісного замку на місці напільного рову шириною 11 м прибудовано житловий будинок готичної архітектури з наскрізним проїздом з I-го в II-й дитинець.

У середині XVI – поч. XVII ст. подільським воєводою Юрієм Язловецьким з південно-західної сторони замку було добудовано потужну п'ятиярусну ромбовидну башту-донжон (п'ятий ярус не зберігся), а в західному дитинці з північного боку Миколою та Ієронімом Язловецькими прибудовано велику півкруглу бастею (в зв'язку з чим розібрано старий будинок з криницею), перебудовано західну і північну стіни, біля яких споруджено новий житловий будинок. В східному дитинці до південної стіни в 1599 році прибудовано каплицю, до північної – двоповерховий дім.

У середині XVII ст. Олександр Конецпольський оточує замок зі сходу, заходу і півдня зовнішнім оборонним поясом – Нижнім замком. Східна частина нижнього замку складається з двох з'єднаних стіною квадратних башт, одна з яких була надбрамною з підйомним мостом (не збереглися); західна частина – з прямокутного двоповерхового казематного будинку з арочним проїздом посередині і двома наріжними бастіонами, до яких з заходу примикали довгі мури з бійницями і невеличкими овальними відкритими бастеями.

Згодом каземати та житлові приміщення Нижнього замку були перебудовані на палац. Час виникнення останнього та його становлення згідно останніх досліджень і викликали ряд суперечностей, розв'язання яких і є метою даної статті.

Досліджуючи іконографічні матеріали, що стосуються замку у Язловці, Богдан Гверкен під рисунком № 2 наводить фрагмент картини Ж. Б. Мартіна «Замок Язловецький в часі облоги в 1684 р.», що знаходиться у збірках Державної картинної галереї в Монахіїмі (Рис. 1). Як зазначає автор, вперше згадка про картину була подана А. Лессером в «Ілюстрованому тижневику» за 1884 р., а детально проаналізував всі картини А. Чоловський у своїй статті «Військова іконографія Яна III» (2 том «Історично-військового огляду» за 1930 р.).

З реляції Дюпонта (Filipa de Masson du Ponta), зазначає Б. Гверкен, згадується полотно «J. В Martine'a» (з відомих художників-баталістів цього часу з такими ініціалами відомий Жан-Батіст Мартін (1659-1735 р.н.) – відомий під псевдонімами «Мартін битв» і «Мартін де Гобелен» – Jean-Baptiste Martin Des Batailles), що відображає облогу язловецького замку у 1684 р. «...Картина походить з відомої серії восьми полотен художника, що відображають життя короля Яна III. На полотні зображено горбисту місцевість, оточений річкою півострів, на вершині якого видно мури потужного замку. Нижче знаходиться велике місто, оточене мурами. На першому плані група військових у французьких та польських мундирах, серед яких один і є Дюпонтом. Він тримає в руках план фортеці і відправляє гінця, що очікує біля нього. Замок і місто оточене військами. Можна відмітити підкопи, що доходять до самого замку. На мості, перекинутому через рів, розпочалася битва. Замок ніби складається з трьох частин. Нижній замок нагадує в загальній вигляді монастирські будівлі, але бракує вираженого центрального ризаліту. Замість того добре видно наріжні вежі, які і зараз існують (текст написаний Б. Гверкеном у 30-х роках минулого століття). На одній з них можна побачити спалені крокви, які, як пише Дюпонт, є залишками пожежі помешкання власника замку. Між тими спорудами на першому плані височіє споруда з куполами каплиці, якої в цьому місці ніколи не було. Власне замок поданий дуже цікаво. Складається чотирьох потужних веж однакової висоти, поєднаних мурами тієї ж висоти... В загальному вигляді цей замок нагадує паризьку Бастілію (стилістика Б. Гверкена збережена – примітка і переклад автора) [10, с. 12].

В дослідженні А. Чоловського під 1684 роком за № 23, наводиться історіограма картини «Язловець. Облога і здача замку язловецького 1684 року». Автор зазначає, що це «олійний образ, на

полотні, без напису. 1 м 25 см x 79 см, сьомий з ряду Дюпонтівських полотен пензля Ж. Б. Мартіна. Внизу підпис художника J.V. Martin 1705».

«Представляє гористі околиці. На тлі, з правої сторони, на грі, оточений язловецький замок, старий і новий. У підніжжя знищене укріплене містечко. Попереду стоїть військовий сановник, правдоподібно, сам Дюпонт., з планом фортеці в руці, в червоному французькому мундирі, світлій перуці, чорних чоботах, оперезаний срібним шарфом... За ним стоїть молодий юнак з шишаком в руці, а навколо гурт людей в польських та іноземних одностроях. Навколо них молоді люди тримають осідланих коней.

У Баварському національному музеї в Монахії».

Стосовно автора картини, то необхідно відмітити, що в іконографії баталіста Жана-Батіста Мартіна згаданої картини немає, однак наші пошуки привели до ще одного відомого французького художника, П'єра-Деніса Мартіна, котрий був (за різними версіями) братом, двоюрідним братом або племінником Жана-Батіста. Англійська версія Вікіпедії зазначає, що обидва майстри працювали над новою серією робіт, «...які оспівували досягнення короля», завершеною у 1699 р. і виставленою у Шато-де Марлі [11]. Тут йдеться про короля Франції Людовика XIV, а цикл завершено у 1699 р. Дослідники могли переплутати «оспівування досягнень короля» Людовика з Яном III Собеським, але згаданий цикл було завершено у 1699 р., а картина «Визволення Язловця» була написана у 1705 р. (як зазначає підпис внизу полотна). Крім того, там же внизу є підпис: "PDMartin. 1705" (Рис.1).

Рис. 1. Коллаж картини Мартіна та інформація про картину (НАС).

В історичній хроніці Язловецького замку Б. Гверкен, з посиланням на Садока Баронча, під 1747 роком стверджує, що «Станіслав Понятовський, каштелян краківський, купляє Язловець і перебудовує нижній замок на палац [10, с. 152].

Сам же С. Боронч на вказаній сторінці пише: «В той самий час вірменський монастир вже був пустою, а цілий ключ Язловецький перейшов в руки Станслава Понятовського». В зносі до цього речення автор цитує документи 1746 і 1747 років про сам факт купівлі-продажу, але про перебудову

нижнього замку на палац немає жодної інформації.

Через одну сторінку у «Язловецьких пам'ятках» С. Баронч, говорячи про С. Понятовського наводить такий текст: «**Вибудував палац в Язловці з гербом і написом:»HONESTUS RUMOR ALTERUM PATRIMONIUM»**. Внизу сторінки автором наводиться посилання на рукопис історії латинської парафії у Язловці за рукописом Пшилецького (латинською мовою), де йдеться: «*Збудований палац ...*» і далі по тексту[9].

За Б. Гверкеном, пербудова житлового будинку Конєцпольських на палац-резиденцію за Станіслава Понятовського, батька короля Станслава Августа, представляла останній етап еволюції замку. Правдоподібно, ліквідовано тоді мурований під'їзд до замку, а комунікація здійснювалася через велику хвіртку у південному мурі [10, с. 127].

З відомої реконструкції Язловецького замкового комплексу (Верхній і Нижній замки) станом на 1575-1644 рр., виконаної Гверкеном у згаданій монографії, у східній частині оборонних укріплень на місці сучасного монастиря знаходяться дві вежі бастионного (чи скоріше, беллюардового) типу та оборонні мури з в'їздовою брамою між ними. Від цієї брами показано похилий міст, що вів до верхнього замку, а до північної та південної куртин примикали якісь житлові приміщення (імовірно, казематованого типу) (Рис. 2) [10. С. 115]

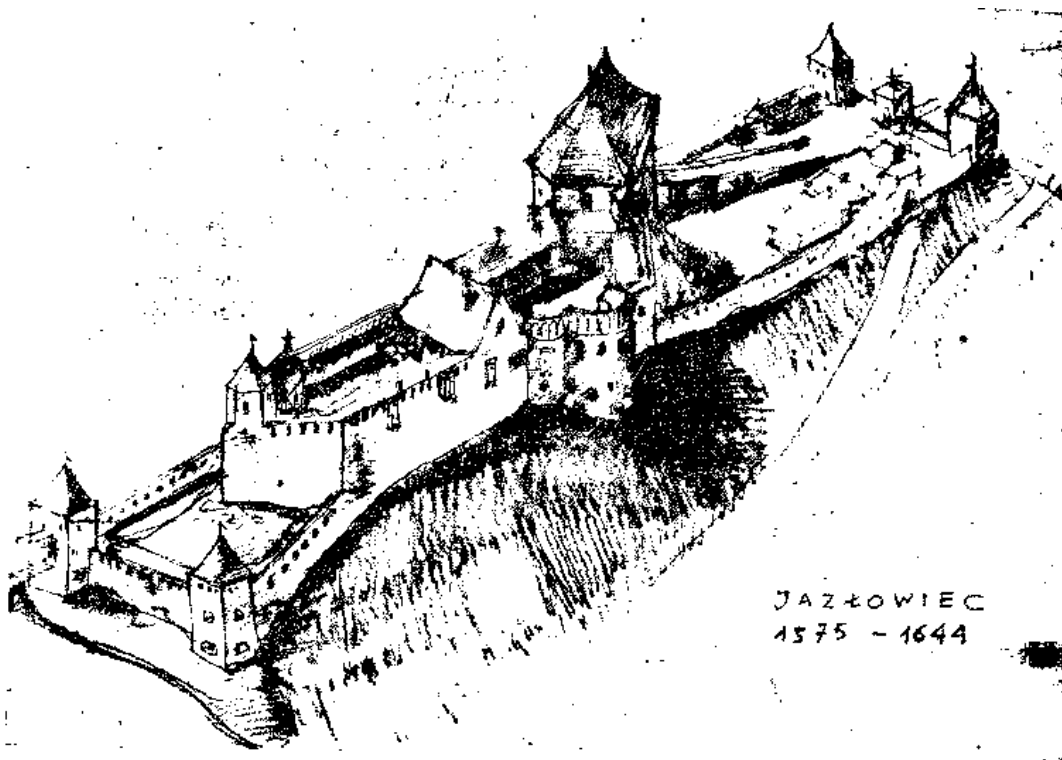

Рис. 168. Odtworzenie zamku jazłowieckiego z 1644 r. Opr. autor.

Рис. 2. Відтворення Язловецького замку 1644 р. Opr. Автора (Б. Гверкена).

Розбудова Язловецької твердині у 1649-1658 рр. обмежилася, як зазначає Б. Гверкен, пригородком (мається на увазі крайня західна територія Нижнього замку). Постав там великий двоповерховий житловий будинок, що замикав дитинець із заходу. Через широкі сіни (коридор), які ділили цілий будинок на дві частини проходив наскрізний переїзд. Ззовні ця в'їздова брама була оздоблена порталом з характерною орнаментовкою XVII ст. Весь цей житловий будинок був ніби вставлений між двома наріжними вежами, які належали до давніх укріплень пригородка. План будівлі є характерним для епохи, в якій був збудований: сіни «на виліт» (наскрізний коридор) і регулярно розташовані чотири кімнати по обидвох сторонах».

В такому стані Язловецька твердиня в 1676 р. дісталася до рук турків. Не можливо, на думку

Б. Гверкена, визначити які «покращення» вправидали турки, але імовірно, обмежилися тимчасовими укріпленнями на захід від пригородка. Може це були низькі земляні вали і якісь зовнішні укріплення. Сам Ф. Дюпонт у своїй «Реляції...» зазначає, що «...коли турки захопили Кам'янець і Поділля, то у всіх замках розставили свої гарнізони, але згодом ці залоги залишили лише в столиці і Язловці, а решта спалили. Коли король (Ян III – примітка та переклад автора) був за кілька льє, то наказав мені іти з метою розвідки території на чолі артилерійського полку... Місто належало родині Конєцпольських. **Було два замки, в одному рпоживав господар, інший служив для захисту міста, яке захищалося лише стінами з кількома вежами. Замок сподобався туркам, тому вони спалили місто і перший замок, залишивши лише стіни.**

Цей оборонний замок розташований на вершині скелі, досить високо і важко підніматися. Він відділений від міста річкою Тарнуф (Tarnouff) широкою і глибокою, що тече навколо скелі і робить його ізольованим, тому є лише один шлях, щоб до нього наблизитись. Цей замок досить масивний, складається з восьми масивних веж, чотирикутних по периметру і в середині на місці... Я був з перекладачем, ніс білий прапор до брами майдану і попросив поговорити з начальником залоги, який з'явився на терасі. Перед тим, як здатися і врятувати своє життя та життя оточуючих почув кілька грубих слів... Я у відповідь декілька раз нецензурно вилаявся. Я помітив, що вони не сторожать однієї із оборонних стін, а ті низькі вежі (імовірно, відкриті бастей Нижнього замку – примітка автора), які мали б їм служити захистом, але вони ними не скористалися. Я зрозумів, що їх гордість була сильно принижено. Не можливо було скористатися з тієї траншеї в тій частині навколишньої території, де було єдине місце що можна було наблизитись до цитаделі...»[12, с. 174-174]

Стосовно існування палацу чи інших архітектурних споруд житлового типу сам Філіп Дюпонт у своїй «Реляції...» не говорить нічого, однак, якщо картина писалася через 21 рік після реальних подій зі спогадів очевидця (Дюпонта), то автор (П.-Д. Мартін) дуже точно зобразив будівлю палацу.

Використання зазначеного іконографічного матеріалу Національного цифрового архіву (NAC) Польщі, а не оригіналу зображення, зумовлене рядом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Кількарічні пошуки картин «Дюпонтівського циклу» привели нас до замку у містечку Шлясхайм неподалік Мюнхена. Тут, у так званій «Новій Пінакотеці», в галереї № 43 і знаходяться картини пензля Мартіна, що є предметом дослідження (Рис. 3, 4), хоча всі джерела подають Національну картинну галерею в Мюнхені. Фотокопії оригіналів полотен французького баталіста, виконані на наше прохання колегами-дослідниками, які відвідували Шлясхайм, мали ряд технічних огріхів. Випадково, саме досліджування картина «Визволення Язловця 1684 р» була скопійована невдало. Сподіваємось, що в скорому часі нам вдасться отримати якісну фотокопію оригіналу полотна.

Рис. 3. Картини Мартіна. Фотоколлаж

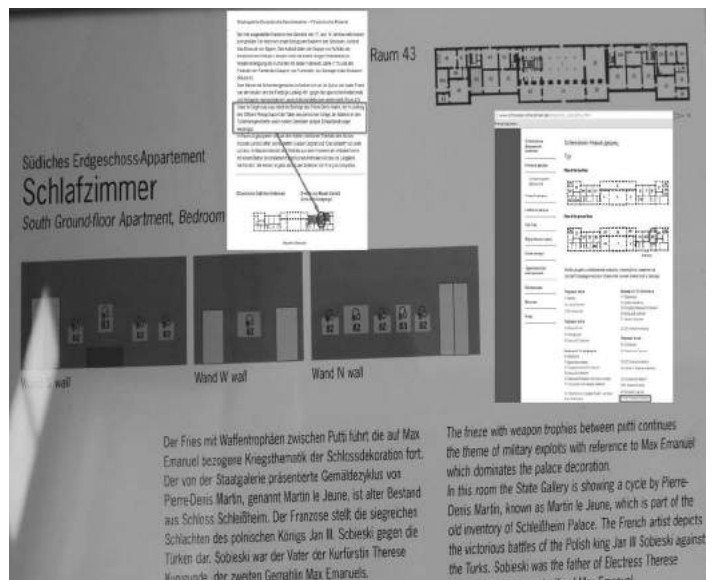

Рис. 4. Картинна галерея Шлясхайм

Отже, підсумовуючи вище наведене, потрібно відзначити, що:

1. Оскільки палац Нижнього замку Язловця зображено на картині, що відображає події 1684 р., то

він реально існував на цей час. Така фотографічна схожість і деталізація окремих елементів не викликає сумніву в реальності існування палацу в кінці XVII ст.

2. Датування побудови (чи перебудови житлового будинку С. Конєцпольського) палацу наведені С. Барончем, а згодом і Б. Гверкеном є помилковими.

Список використаних джерел та літератури

1. Бжишкян М. Путешествие в Польшу и другие местности, обитаемые армянами, потомками жителей города Ани (на арм. языке) / Минас Бжишкян // Венеция. – 1830.
2. Гайда Н. Памятники армянской культуры Язловца, проблемы их реставрации и адаптации на современном этапе / Николай Гайда // Республиканская научная конференция по проблемам культуры и искусства Армении. Ереван. – 1982 г. – с. 282.
3. Григорян В. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии) / Вартан Григорян. - Ереван: Издательство АН Арм. ССР, 1980.
4. Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV-XIX вв. / Ярослав Дашкевич // Историографический очерк. – Ереван. – 1962. – С. 169.
5. Осіпян О. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в XIV-XIX ст. / Олександр Осіпян // Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Донецьк. – 1999. – С. 15.
6. Підставка Р. До питання витоків мурованого оборонного будівництва Середнього Подністров'я: Язловець / Руслан Підставка// Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський. – ПП «Медобори-2006». – 2012. – С. 148-152.
7. Рибчинський О. Язловець – місто ренесансу / Олег Рибчинський // Незалежний культурологічний часопис «І», «Галичина – країна міст». – №36. – 2005. – С. 76-94.
8. Халпахчян О. Сооружения армян в Язловце / Ованес Халпахчян // Архитектурное наследие. – № 34. – Москва, 1986. – С. 186.
9. Barącz S. Rys dziejów ormiańskich. - Tarnopol, 1869.
10. Guerguin B. Zamek Jazłowiecki. – „Studia i materiały do historii i teorii architektury i urbanistyki”. - Warszawa, 1960. - S. 150, ANEKS 1.
11. Martin Jean-Baptiste. Вікіпедія (англ.). – Електронний ресурс. Точка доступу:https://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Baptiste_Martin
12. Pamietniki do historyi zycia i czynow Jana III Sobieskiego krola Polskiego. Przes Filipa Dupont'a. – Warszawa. – 1885. – S. 280.

Зеновій Федунків

керівник науково-редакційного відділу
«Звід пам'яток історії та культури України. Івано-
Франківська область»
управління культури ОДА
м. Івано-Франківськ

РОЖНЯТІВСЬКИЙ ЗАМОК: ІСТОРІЯ ТА АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА В СВІТЛІ ВІДОМИХ І НОВОВІЯВЛЕНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті проаналізовано і укладено в хронологічному порядку інформацію з історичних джерел про Рожнятівський замок. На основі історичних писемних та картографічних джерел, а також натурних обстежень, описано архітектурно-фортифікаційні особливості твердині.

Ключові слова: Рожнятівський замок, укріплення, вали, рови, вежа, бастея, Конєцпольські, Скарбеки.